

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ БАЛАНЫ ЭМГЕККЕ ТАРБИЯЛОО САЛТЫ

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ТРАДИЦИЯ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ К ТРУДУ В СЕМЬЕ

*Beishenbaeva Busara Turarovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

THE TRADITION OF RAISING CHILDREN TO WORK IN THE FAMILY

Аннотация: Макалада үй-бүлөдө балдарды эмгекке тарбиялоодо эмгек ырларынын ата-бабабыздан бери жер иштетүү, мал багуу салттуу эмгек болуп эсептелинет. Бекеринен кыргыз эли эмгекке жараша эмгек ырларын чыгарышкан эмес. Кара күч менен эмгек кылган ата-бабабыз оор жумушту жеңилдетүү үчүн өздөрүн алаксытуу, көңүлдүү иштеш үчүн жакшы тилек, үмүт, берекелүү түшүм үчүн, убакыттын тез өтүшү үчүн ырдашкан. Мына ушул эмгек ырлары да бизге жетип отурат. Элибиздин эмгекчил экендигин, эмгекти сүйгөндүгүн, эмгекти жакшы маанай, жакшы ниет менен тосуп алышкандыгы жана чогуу иштешкендери эмгек ырларынын маанисинде терең ойду айтып турат.

Аннотация: В статье рассматриваются трудовые песни, которые использовались в семье для воспитания детей в уважении к труду, а также традиции возделывания земли и разведения скота еще со времен наших предков. Недаром кыргызский народ создал трудовые песни, основанные на его опыте труда. Наши предки, много трудившиеся, пели, чтобы облегчить тяжелую работу, отвлечься, сделать её более приятной, выразить добрые пожелания, надежды на богатый урожай и ускорить течение времени. Дошли до нас и эти трудовые песни. Глубокий смысл трудовых песен заключается в том, что наш народ трудолюбив, любит труд, встречает работу с хорошим настроением и добрыми намерениями, трудится сообща.

Annotation: The article examines work songs that were used in families to educate children for work, as well as the traditions of cultivating the land and raising livestock since the time of our ancestors. Our ancestors, who worked hard, sang to make the hard work easier, to distract

themselves, to make the work more enjoyable, to express good wishes, hopes for a rich harvest, and to make time go by faster. These work songs have also reached us. The deep meaning of work songs lies in the fact that our people are hardworking, love work, meet work with a good mood and good intentions, and work together.

Түйүндүү сөздөр: адам, эмгек, ата-баба, салттуу эмгек, салттуу эмгек ырлары, ак ниет, жакшы тилек, ой-максат, өмүр, жашоо.

Ключевые слова: человек, труд, предки, традиционный труд, традиционные трудовые песни, добрые намерения, добрые пожелания, мысли, цели, жизнь, существование.

Key words: man, labor, ancestors, traditional labor, traditional labor songs, good intentions, good wishes, thoughts, goals, life, existence.

Киришүү: Кыргыздын өзүнүн улуттук коломтосунда алтынга алмаштыргыс ажайып кенч-дөөлөттөр, эмгек, эмгекчилдик, мээнет-кечтик жөнүндө «сакадай бою сары алтын» асыл нарктар, эң сонун элдик тажырыйба, тарых-таржымал, сабак-нускалар уюп жатат [1, 77-б.].

Жеңижок акын бир ырында эмгек жөнүндөгү өзүнүн оюн чегине жеткире минтип таасын айткан: «Адал эмгек – динибиз, ата-баба – пирибиз, өмүрү бүтпөйт тирилик, жаралган адам эмгектен, жарыша иштеп, түрүнүп». Акындын ою боюнча адамды адам кылып жараткан эмгек экен. Мындай ой адам баласынын жаралышындагы эмгектин ролу жөнүндөгү дүйнөлүк акылман ойлор менен үндөшүп турат [1, 79-80-б.].

Мына ошондуктан кыргыз үй-бүлөсүндө ата-эне баланы эмгекке эрте тарбиялоого ар дайым кам көргөн. Мисалы, Манас эпосунда Жакып ата менен Чыйырды эне 8 жашар Манасты койчулукка Ошпурга беришет.

Манас Ошпурдун колунда төрт жыл жүрүп, 12 жашка жетет. Кыскасы, малчылыктын кыйын-кезең, түмөн түйшүктүү жумушу бала Манастын «балтыр эти толуп», тотугушуна, кагылып-согулушуна, жаштайынан турмушка күйдүм-быштым болушуна, «кайралып-бүлөнүшүнө» чоң сүрөө болуп, жемиштүү таасирин тийгизген [1, 80-б.].

Кыскасы, кыргыз үй-бүлөсүндө баланы эмгекке тарбиялоо боюнча өзүнчө бир ыкмалар, салт-жөрөлгөлөр иштелип чыккан. Кыргыз үй-бүлөсүндөгү ошол салт-эрежелерди, калыптанган тажрыйбаларды талдап, изилдеп алып чыгуу бүгүнкү күндө актуалдуу маселелердин бири. Баланы этноказынадагы

тарыхтын чыңоосунан өткөн эмгек салттарынын негизинде тарбиялоо зарыл педагогикалык милдет болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты. Үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоо салтынын мазмунун ачып берүү.

Изилдөөнүн милдеттери. Үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоо салттарын аныктоо, ата-бабабыздын үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоонун ыкмаларын үйрөнүү жана талдоо, чечмелөө.

Изилдөөнүн методдору. Анализ жана синтез.

Негизги мазмуну. Ааламдашуу доорунда илим-техника өнүккөн мезгилде да жер иштетүү, мал багуу биринчи планда турат. Уул-кыздарын ак эмгек кылууга, жалкоо болбой, эмгекчил болууга, эмгекти сүйүүгө тарбиялап келишкен. «Эмгекчинин наны таттуу, жалкоонун жаны таттуу», «Көз коркок, кол баатыр» деген накыл сөздөр бекеринен айтылып калган эмес.

Кыргыз балдарын өтө кичинекей кезинде ата-энелери «Салбилек», «Тай өбөк», «Казказ», «Тай кулун» деген кыймыл коштогон ырлар менен аларды дене-бой, акыл-эс жагынан өнүктүрүшкөн, бир аз чоңойгондон кийин «Ак терек, көк терек», «Ак бай, ток бай» деген оюндар ойнолгон ж.б. ырлар коштолгон оюндар кыргыз балдарынын күнүмдүк жашоосунун бир бөлүгүнө айланып, алар аркылуу ата-энелер өз перзенттерин эмгекчил болууга көнүктүрүшкөн.

Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө ата-энелер балдарын коллективдүү жумуштарга (боз үй тигүү, көчтү даярдоо, кийиз жасоо, ууз аш ичирүү, шерине тамак берүү, кереге-уук чабуу, эгин бастыруу, мал айдоо ж.б.)

үйрөтүшкөн, ашар жолу балдарды эмгекке активдүү аралаштырышкан. Мындай иш-аракеттер, биринчиден, кыймыл менен, экинчиден, ыр жана музыка менен коштолгон элдик салттар болгон [4, 8-б.].

Төрт мезгилге жараша эмгек болот. Түшүм жыйнаганда «Оп, майда» деген эмгек ырын ырдашкан. Мал багууда, кой кайтарууда «Бекбекей», жылкы кайтарууда жылкычылардын ыры «Шырылдаң» деген эмгек ырлары бизге жетип отурат. Ырларда жакшы ой тилек, ниет, жакшы түшүм алуу, малды аман-эсен багуу үчүн оор ишти жеңилдетүү, өздөрүн алаксытуу, убакыттын тез өтүшүн, чогуу иштегендери жөнүндө айтылат. Ушундай оор иштерди ата-бабабыз күлүп-жайнап, кабагым-кашым дебей, ырдап, шандуу өмүр көчүн улап келгендиги биздин жаш муундарыбызга сабак болот деген үмүттөбүз.

«Жаз жарыш, күз күрөш» дегендей, жаздын алды менен соко менен жер айдап, кол менен эгин себип, жыйын-терим убагында орок менен орушуп, ортодо мамыга атты же өгүздү байлап, орулган, бооланган буудайды, арпа, сулу, тарууну тебелетип, атты же өгүздү айдап данын, топонун өзүнчө жыйнап алышкан. Бардык жумуштар кара күч менен жасалган. Ошондуктан ар бир эмгекке карата арналып ырлар чыгарылган. Ар бир эмгек мезгилге жараша салт болуп калган. Жер айдоо, жыйын-терим, мал багуу, кой багуу, жылкы кайтаруу, кийиз жасоо, тон тигүү, убагында ата-бабабыздан калган эмгек ырлары бизге жетүүдө. Жумуш оор болгондуктан көңүлдөрүн көтөрүү, алаксытуу иштин тез бүтүшү үчүн ырдашкан. «Көз коркок, кол баатыр» дегендей көпчүлүк менен иштеген иш шандуу болот эмеспи.

«Иш илгери болсун» деп элибизде бекеринен накыл сөз айтылып калбаса керек. Кандай жумуш баштап жатса да, келген адам ушул сөздү айткан. Бул сөздүн мааниси терең. Жакшы ой, жакшы тилек бар. «Аракет кылсаң, берекет», «Курулган иш кур калбайт» деген макалдар даанышмандык менен айтылган. Бекер отурбай эмгек кылган адам көп ийгиликтерге жете алат. Эмгектенген

адамдын жүзү жарык, эл ичинде кадыр-баркы жогору.

«Кыргыздар кылымдар тереңинен бери жаш муундун зээнине «короо толо койлуу, өрүшү толо малдуу, кампаң толо дандуу болуп» бакубат жашоо жеке адам менен коомдун туруктуу өнүгүшүнүн зарыл шарты экендигин уялатып, уютууга аракет кылып келген» [3, 429-б.].

Ата-бабабыз бакубат жашоого жетиш үчүн уул-кыздарын эмгекти сүйүүгө, ак эмгек кылууга чакырып, тарбиялап келген. «Эркек балдарды жаштайынан атка мингизип, жети-сегиз жашынан баштап мал кайтартышкан. Өспүрүм кезинде чоңдор аларга чөп чаап, аңчылык кылганга машыктырышкан. Кыздар энелеринен, эжелеринен аял эмгегинин татаал өнүктөрүн – тери ашатканды, токуучулукту, түрдүү тамактарды жасоону жана башкаларды үйрөнүүгө тарбиялашкан» [6, 52]. «Адамды сөзүнөн тааныбайт, ишинен тааныйт», «Куш канатсыз, адам эмгексиз жашай албайт», деген макалдар элибизде бекеринен айтылбаса керек.

«Ата-бабаларыбыз эмгекти баалашкан, эмгекке баа берген. Ошондуктан эл оозунда айтылган чыгармалардын баарында эмгек негизги орунда турган. Баатырлардын баары эмгекчил болушкан. Эмгектин аркасы менен эли жерин сактап келишкен. Эмгек менен билеги күчтүү болуп чоңоюшуп, эч нерседен тартынышпаган, коркпошкон. Элибизде эмгек жөнүндө, эмгекчилдикти даңазалаган элдик оозеки чыгармалары да, салттуу эмгек ырлары да көп» [5, 64-б.].

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларында эмгек темасы өзгөчө орунду ээлейт. Элдик ырлар улуттук тарбиянын таасирдүү булагы болуп саналат. Алар аркылуу эмгекке болгон мамилелерди, адеп-ахлактык баалуулуктарды жаш муундарга көркөм формада жеткирүүдө өзгөчө баалуу. Кыргыз элинде эмгек кылуу да жылдын төрт мезгилине жараша салт болуп калган. Ошого жараша салттуу эмгек ырлары да пайда болгон. Эмгек ырлары эмгектин түрүнө жараша айтылган. Үрөн себүү ыры – бул эмгек тарбиясынын булагы болуп саналат. Үрөн себүү ырынын тарбиялык-педагогикалык өнүктөгү эмгек тарбиясы

кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында өзгөчө орунда турат. Үрөн себүү ыры – элдин дыйканчылык маданиятын, эмгекке болгон урмат-сыйды жана ошондой эле табият менен болгон тыгыз байланышты даңазалаган чыгармалардын бири. Бул ыр аркылуу балдарды жана жаштарды эмгекке тарбиялоонун педагогикалык мазмуну берилет, эмгекке болгон мамиле калыптанат, анткени үрөн себүү – бул алдыдагы максаттарга карай үмүт, ишеним жана эмгектин натыйжасын сабырдуулук менен күтүү.

Педагогикалык көз-карашта алганда, «Үрөн себүү» ырынын дагы бир маанилүү тарбиялык жагы – сабырдуулукка үйрөтүшү. Үрөн себилгенден кийин түшүм дароо алынбайт, аны өстүрүп, кам көрүп, күтүү керек. Ошону менен катар эле жамааттык эмгекти даңазалайт, чогулуп иштеп бири-бирине жардамдашуу аркылуу биримдикке, ынтымакка ыкташат. Табиятка аяр мамиле жасоого үйрөнүүнүн негиздерине таянып, табият мыйзамына баш ийүүгө, жерге аяр мамиле кылууга үндөйт. «Үрөн себүү» ыры – токчулуктун булагы деген элдик түшүнүктү чагылдырган, бекемдеген эмгек тарбиясынын бай казынасы. Эмгек менен ырыскынын байланышын даңазалап, табият менен энчинди бөлүшүүнү билүүгө, адал эмгек кылууга үйрөтөт.

Жазында үрөн сепкен убакта жакшы ой тилек, үмүт менен жаратылыш менен сүйлөшкөндөй ниет кылышкан. Мисалы, үрөн себүү жөрөлгөсүн балдарга үйрөтүшкөн.

Үрөн себүү ырын балдар аталарын ээрчип жүрүп, жаттап алышып, кийин чоңойгондо колдонушкан.

Мына септим уучтап,
Жылуу жерден конуш тап,
Бу жетим-жесирге,
Мунусу – карып мискиге,
Бу – ач арыкка,
Мунусу – алсыз карыпка,
Булар курт-кумурскага,
Мунусу – сурамчыга,
А бул – тилемчиге,
Булары – саламчыга, калгандары – сизге,
Бизге, мага.
Абадан жаадыр, жерден өндүр

Бала-чаканын ырыскысын өзүң жеткир.

Өн үрөнүм, өн!

Береке берк байласын,

Бердик баба Дыйканга

Бириң минден чайласын.

Оомийин! [2, 189-190-б.].

«Илгерки ата-бабабыз жаратылыштын сыйкырдуу күчүнө ишенишип, үрөн себип жатканда «Умай эненин» колу менен себип жаткан таризде, ак бата «Умай эненин» оозунан чыгып жаткан ыңгайда айтылып, «Умай эне» табияттын башка мүчөлөрүнүн пирлерине табыштап, аларды үрөндүн мол түшүмдүү болушуна кол кабыш этүүсүн табыштап айтылат» [2, 189-б.]. Мына ушунун баары адамдар жакшы ой-тилек менен, үмүт менен эмгегимдин акыбети кайтса деп ниеттенишкен. Ушуну балдар көрүп, таалим алышкан.

Оруу мезгилинде да орокко арнап ыр чыгарышкан. «Орок ыры» чыгармасы элдин дыйканчылык турмушун чагылдырып, эмгекке болгон мамилени, мээнеткечтикти жана жамааттык ишти даңазалайт.

Элдик педагогикада орок эмгегинин орду – эмгек процессинин жогорку баскычы болуп саналат. «Орок ыры» – эмгектин жыйынтыгын алуу, жасаган эмгегиндин акыбетин алуу болуп саналат. Ал эмгекке позитивдүү мамиле кылууга үндөө менен эмгекти чарчоонун булагы эмес, берекенин, ырыскынын негизи катары көрсөтөт. Жамааттык эмгек жана социалдык тарбияны камтуу менен өз ара кызматташууну, бири бирине жардам берүү, ынтымактуулук идеялары да бекем баяндалганын байкоого болот. «Орок ыры» эмгек менен турмуштук тажрыйбанын байланышын заманбап педагогикалык теорияларда билим менен турмуштук тажрыйбанын байланышы маанилүү деген принципке жооп берет.

«Орок ыры»

Ор орогум, оргунуң,

Ормочудан болгунуң.

Оной түгөйт ормобуз,

Ортодон туура ойгонуң.

Чал орогум, чалгының,

Солду таза алгының,

Арпа, буудай таштабай,

Бого таза салгының,
Чал орогум чалгының.
Чалдан артта калбайын,
Чабал болуп орокко,
Жалкоо атка калбайын [2, 192-б.].

Муну менен эмгекти жеңилдетүү, өзүн алаксытуу менен кызуу эмгек жүрүп жаткандыгы көз алдыга тартылат.

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларында эмгек темасындагы ырлар эмгекти жеңилдетүүгө, жамааттык ишти уюштуруу, эмгек кылууга жана эмгектенүүгө болгон оң мамилени калыптандыруу максатында жаралган. Ошол эмгек ырларынын бири – «Оп майда» ыры. «Оп майда» ыры этнопедагогикалык көз карашта алганда эмгек процессин коштогон ыр катары мүнөздөлөт. Адамдардын эмгегин бир ыргакка салуу, чарчоону азайтуу жана ишти үзгүлтүксүз аткаруу менен эмгекти натыйжалуу уюштуруу ыкмасы катары бааланат. Илимий-педагогикалык көз карашта алганда мындай ырлар эмгекке кызыгууну арттырат.

Элдик педагогикада эмгек нравалык баалуулук катары кабыл алынат. «Оп майда» ыры – эмгекчилдикти, жоопкерчиликти жана эмгекке болгон жайдары мамилени калыптандырат. Эмгектенүүдө физикалык чарчоодон алаксып, көңүлдүү маанай менен ишти көпчүлүк менен жеңил жана ынтымактуулукта аткаргандыгына багыт берүүсү менен маанилүү, ошол эле учурда бүгүнкү күндө да актуалдуу. «Оп, майда» деген эмгек ыры бизге толук жетүүдө. Кызыл данды жыйнап алууда ортодо мамыга өгүздү же атты байлап орулган арпа, буудай, дан эгиндерин таштап өгүздү «оп» деп айдап бастырышкан. Ата-энелер балдарды кырманга ээрчитип барышкан.

Майда, майда, оп майда,
Майдаласын атты айда.
Саманы аттарга пайда,
Кызылы бизге пайда.
Кызыл толгон кыrmанды,
Сузалы эми капкайда!
Бекер жатсаң жан багып,
Таба албайсың эч пайда
Майда, майда оп майда,
Орой, орой басканың.

Ороо толсун оп-майда.
Кырча-кырча басканың.
Кырман толсун оп-майда [2, 193-б.].

Ушул улуу иште түшүм алуу, жыйноодо ырдап бата берүү менен мол түшүм алууга ниет кылынган ак тилек айтылат. «Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң» деп элибизде айтылган накыл сөз бар эмеспи. Эми түшүмдү жакшы жыйнап алуу, жаан-чачын, карга калбай жыйнап алуу тилеги айтылат. Деги эле, ата-бабаларыбыз ар бир ишке терең маани берип келген жана аларды балдарга таалим дешкен.

«Мал чарбасына да ата-бабаларыбыз олуттуу мамиле жасашкан. Балдарын дагы кичине кезинен мал багууну үйрөтүшүп, эмгекке бышырып, көндүрүп келишкен. «Малчылык кыргыздардын ата кесиби, малды кыргыздар өздөрүнө киндиктеш катары», «мал киндиктүү» элбиз дейт. «Бекбекей» – кыргыз элинин байыртан келе жаткан эмгек ыры жана элдик педагогиканын баалуу үлгүсү болуп саналат.

Бул ыр көбүнчө мал багуу, төл алуу, түнкү күзөттө жана короо кайтаруу маалында айтылган. Бекбекей ырынын педагогикалык маңызы тереңде – бул эмгекке болгон мамилени калыптандырат. Ырдын мазмунуна сарасеп салсак, эмгек – жашоонун негизи катары көрсөтүлөт, жоопкерчиликке тарбиялайт. Малды багуу, аны сактоо ыйык милдет, анткени мал – элдин байлыгы. Ошондуктан ишти өз убагында так аткарууга, сабырдуу, чыдамкай болууга үйрөтөт. Түндөсү мал кайтаруу, түнкү суукка чыдоого, чарчоого туруштук берүү менен бекем мүнөзгө ээ болуу – эмгектин арты менен гана болооруна үйрөтөт. Улуттук баалуулуктарды урматтоого, адал иштөөгө, эмгекти сүйүүгө тарбиялайт, жамааттагы эмгек түшүнүгүн берет, бирге иштөө идеясы айтылат. Ырдын мазмуну аркылуу эмгек менен искусствонун айкалышына каныгып, эстетикалык тарбия алабыз. Ыр жалгыз эмес, жамаат менен ырдалат, улуулардын ишин көрүп туурап үйрөнүү менен жаштайынан эмгекке үйрөнүү мааниси турат.

«Бекбекей» ыры кой кайтарганда айтылган. Күндүзү жигиттер кайтарса, түнкүсүн кыз-келиндер кайтарышкан. Кичинекей балдар-кыздар чондордун жанында отуруп Бек-бе-кейди угушкан.

Бек-бе-кей ууй! Бекбекей!

Кумга чыккан чечекей.

Куюлушкан Бекбекей,

Ташка чыккан чечекей

Талыкпаган Бекбекей

Ийнемдин учун майтардым, э-эй!

Бүгүн бир короо кайтардым, э-эй!

Ийнемдин учун түзөттүм, э-эй!

Ишенбей короо күзөттүм, э-эй!

Уугумдун учу долоно,

Ууру да бөрү жолобо.

Уугумдун учун учтаймын,

Ууру бир келсе уңжундап,

Башын бир айра муштаймын!

Бек-бе-кей, уу! Бекбекей!

Короомдун чети таман жол,

Кайтарган коюм аман бол,

Кыз-келин короо кайтарган,

Кадимден калган салт ошол [2, 175-б.].

«Бекбекей» ыры эки себептен келип жаралган. Биринчиси түнкүсүн уктабай, аба ырайынын татаалдыгынан, убакыттын тез өтүшүн, экинчиден үн чыгарышып, кыйкырышып, уурудан, бөрүдөн аман алып калуу үчүн тилек кылган жана милдет болуп калган. Ата-бабаларыбыз жаратылышта жан-жаныбарлардын, суунун да колдоочусу бар, пири бар деп эсептешкен. Бул «Бекбекей» айтымында, короо пирине жалынышып, койду аман-эсен алып калууну тилешкен. Балдар түндө боз үйдө жатып, сырттагылардын ырын угуп, мал багуунун оор түйшүгүн сезишкен жана кээде ата-энеси менен короо кайтарып, эмгекке жатыгышкан.

«Шырылдаң» – жамааттык эмгекте аткарылган элдик ыр. Бул ыр аркылуу элдик тарбиянын баалуу үлгүлөрүн берип келишкен. Анткени «Шырылдаң» ыры эмгекти биримдик аркылуу тарбиялоого, ынтымак менен тарбиянын биримдигине, эстетикалык сезимдерге тарбиялоого багыт берген элдик педагогиканын баалуу мурасы болуп эсептелет.

«Шырылдаң» ыры – кыргыз элинин кылымдык тарбия-тажрыйбасын камтыган педагогикалык мурас жана элдик педагогиканын классикалык үлгүсү болуп саналат.

«Шырылдаң» те илгертен ата-бабаларыбыздан келе жаткан жылкычылардын ыры деп айтылып келген. Жылкычылар жылкыны түнкүсүн да кайтарышкан. Бизге «Шырылдаң» ырынын көп варианттары жеткен.

«Шырылдаң» ырынын курулмасы үч түрдүү мазмундан түзүлөт. Биринчи курулмасы, шырылдандын салты экени, ал жылкычынын ыры экени айтылып, шырылдаң тааныштырылат. Экинчи курулмасы мактоо болуп, айттап барган үйдүн жөн-жайын атап мактайт. Үчүнчү курулмасы бата болуп, айттап барган үйгө ыраазычылыгын билдирип ак бата берет же нааразы экенин билдирип жамандап ырдайт, каргайт» [2, 179-б.].

«Шырылдаң» ырынан мисал келтирели.

Шыпшырылдан, шыр экен, эй,

Жылкычынын ыры экен, эй,

Ташка таруу бүткөндө, эй,

Тамаша чыккан шырылдаң, эй.

Кумга конок бүткөндө, эй,

Кошо чыккан шырылдаң, эй,

Адыр, адыр тоолордон, эй,

Айгыр минип биз келдик, эй,

Айгыр оозун тарта алабай, эй,

Ага үйүнө туш келдик, эй,

Ага эмне союптур, эй,

Ага баккан коюн союптур, эй,

Бизге эмне коюптур, эй?

Карчыга төшүн коюптур, эй,

Агаң өзү үйдө бекен, эй,

Үйдө болсо үн берсин, эй [2, 180-б.].

Мына ушундай мааниде айттап ырдашкан. Айттап барган үйү жакшы кабыл албаса, нааразы болуп, салт билбеген адамдар деп кордоп, жамандап ырдашкан. «Шырылдаң», «Бекбекей» жана «Оп, майда» ырлары обондуу ырлар. Ата-бабаларыбыздан бери бизге эмгек ырлары обону менен жеткен. Биздин жаштарыбыз ар кандай салтты чагылткан оюн-зооктордо эмгек ырларын ырдашып, кыргыз эли эмгекчил экенин адабий мурасыбызды кастарлап, сыймыктануу менен аткарып жүрүшөт.

Ошону менен мал телүү, козу байлоо, эн салуу, желе тартуу жана кол өнөрчүлүк боюнча: тон чык, териден жасалган ар кандай буюмдар, кийиз жасоо да чоң машакатты талап кылган. Мына ушул эмгектин баарына ар бирине өзүнчө арнап айтылган ырлары бар.

Биз муну менен эмнени айтмакчыбыз? Көчмөндүү калкыбыз эмгекти сүйгөн, тажаган эмес, «алаканын жоорутуп, маңдай терин агызып» ак эмгек, сабырдуулук, кажыбас кайрат менен өмүр көчүн улап келишкен. Ата-бабабыз кара күч менен эмгектенишип, шаңдуу эмгек ырларын ырдашып, өздөрүн алаксытып, иштеген иштери натыйжалуу болсун деген ниет кылгандыгы биздин жаштарыбызга сабак болот деген ойдобуз.

Корутунду. Эмгек – бул жашоонун өзөгү. Эмгексиз адам баласынын жашоосу эч качан уланбайт. Ата-бабабыз жер иштеткен, мал баккан. Көчмөндүү калк болуп, малга жайыт издеп, улам жер которуп, жайлоолордо жашашкан. Оор эмгекти кара күч менен иштешкен. Баарынан кызыгы, эмгекке жараша эмгек ырларын обону менен чыгарышкан. Өздөрүн алаксытып, иштери бат бүтүшүн, убакыт тез өтүшүн, жасаган иштери натыйжалуу болушун, жакшы тилек, ниет менен ой тилегин айтышып ырдашкан.

Эмгектин түрлөрүнө жараша эмгек ырлары бизге жетип жатат. Биз мындан кыргыз элинин эмгекчилдигин, эмгекти сүйгөндүгүн, ак эмгек кылып, эмгегинен баартаап өмүр сүргөндүктөрүн көрүп турабыз. Ата-бабабыз кабагым-кашым дебей эмгек кылууну жакшы маанай, жакшы ниет менен тосуп алышкан.

Жыйынтыктап айтканда, элдик казынабыздагы нарктардын ичинен эмгек эң жогорку асыл баалуу дөөлөт. «Адамды адам кылып баккан эмгек, алтынды сансыз кылып тапкан эмгек» (Жоомарт). Эмгек идеологиясын бөтөн жактардан эмес, өз коломтондон изде. «Басканча бөтөн жердин көк шиберин, басайын өз жеримдин тикенегин» дегендей, ырыскыны «жер соорусу турбайбы,

жердеген адам тунбайбы» деген Ала-Тоондон тап. «Териң төгүп жерге жат» (Арстанбек).

Эмгектин эки жолку баатыры, кыргыздын каарман кызылчачы кызы Зууракан Кайназарова элибиздин эмгекчилдигинин өзүнчө бир символу дегибиз келет. Улуттук очогубуздагы эмгек күжүрмөндүүлүгүнүн улуу өрнөктөрүн туу кылып, «карууну казык, башты токмок» кылып мээнеттенип, өзүбүздү да, өлкөбүздү да гүлдөтүү биздин колубузда. Бул үчүн үй-бүлөдө баланы эмгекке кичинекейинен тарбиялоо керек. Үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоонун жогорудагыдай салт-жөрөлгөлөрүн пайдалануу зарыл [1, 80-б.].

Адабияттар:

1. Байгазиев С.О. Улуу «Манас» эпосунун уңгулуу баалуулуктары. – Б.: «Алтын тамга», 2025. – 200 б.
2. Кыргыздар. – Бишкек-23, 14-том. Мурас. Түзгөндөр: К. Жусупов, К. Иманалиев, Ж. Бакашева, М. Өмүрбай. – Б.: «Учкун» ААК. – 632 бет.
3. Акматали Алимбеков. Кыргыздар. Бишкек, 2023, 22-том. Түзгөндөр: К. Жусупов, К. Иманалиев, С. Рысбаев. – Б.: «Учкун» ААК. – 696 бет.
4. Ташбаева Г.А. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу жана азыркы мектеп практикасында пайдаланууну өнүктүрүү // Автореферат. – Бишкек, 2024. – 24 б.
5. Бейшенбаева Б.Т. Үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоо // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 2 (60). – С. 62-68.
6. Мурзалиева З.К. Түрк тилдүү Алтай элдеринин келечек муунду тарбиялоодогу этнопедагогикалык баалуулуктары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 1 (59) – С. 48-54.

Рецензиялаган:

Муратов А.Ж.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор